

Отримано: 24.09.2020 р.

Прорецензовано: 12.10.2020 р.

Прийнято до друку: 27.10.2020 р.

e-mail: okabe@eb.kobegakuin.ac.jp

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-51-60

Окабе Й. Український національний рух у Маньчжурії (на основі праць Івана Світа). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 51–60.

УДК 94 (477).156

Окабе Йошіхіко

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ У МАНЬЧЖУРІЇ (на основі праць Івана Світа)

У маньчжурському дипломатичному багатотомному виданні «Політична ситуація у Східній Азії» знаходимо доволі детальний аналіз становища у тогочасному Китаї, Радянському Союзі та у країнах Європи, а також огляд та аналіз зв'язків цих країн із нацистською Німеччиною. У п'ятому тому видання одна із частин називалася «Огляд українських національних рухів», на основі аналізу якої, зрозуміло, що у цій публікації подавалася достовірна інформація про Україну та її діаспору, а також об'єктивна оцінка ситуації, в якій опинилася українська громада в Маньчжурії. Автором проведено аналіз цієї праці.

Відомо, що з початком японсько-китайської війни відбулися зміни не лише в політичному курсі Японії, але й в японському чиновницькому апараті Маньчжурії. Так, більшість із тогочасних японських чиновників, які підтримували і сприяли українській громаді, покинули Маньчжурію. У 1937 році було припинено видання української газети «Маньчжурський Вістник». Протягом тривалого періоду японська влада всіляко сприяла і підтримувала редакцію «Маньчжурського Вістника», але несподівано змінила свій протекторат на цензуру, а зрештою і на заборону виходу української газети. Так, на фоні тогочасної розбурханої політичної ситуації в світі, українська громада втратила важливий канал поширення інформації, зокрема і про український національний рух в Маньчжурії.

Автором показано життєвий шлях відомого українського журналіста, історика та громадсько-політичного діяча на Далекому Сході Івана Світа. Проаналізовано його відносини та контакти із японськими колегами, а саме з Кітагава Шікадзо та Хоріє Кадзумаса.

На основі опрацьованих джерельних матеріалів та літератури комплексно висвітлено особливості українського національного руху в Маньчжурії, його успіхи, здобутки та основні невдачі, причини занепаду. Розповідається про роль екзильного уряду УНР в українсько-японських відносинах.

Ключові слова: Зелена Україна (Зелений Клин), японсько-українські відносини у Маньчжурії, Іван Світ, Хоріє Кадзумаса, «Маньчжурський Вістник».

Okabe Yoshihiko

UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT IN MANCHURIA (based on Ivan Svit's works)

In the Manchurian diplomatic journal "The Political Situation in East Asia", we find a fairly detailed analysis of the situation in China, the Soviet Union, and the European countries, as well as an overview and analysis of these countries' ties with Nazi Germany. In the fifth volume of the publication, one of the sections was entitled "Review of Ukrainian National Movements". From the aforementioned facts, it is clear that the section provided reliable information about Ukraine and its diaspora, as well as gave an objective assessment of the situation in which the Ukrainian community found itself in Manchuria. The author has analyzed this work.

With the beginning of the Sino-Japanese war, there were changes not only in the political course of Japan, but also in the bureaucracy of Manchuria. Most Japanese officials had left Manchuria. In 1937, the publication of the Ukrainian newspaper "Manchurian Herald" was stopped. For a long time, the Japanese authorities had greatly supported the editorial board of the "Manchurian Herald", but suddenly changed their protectorate to censorship, and eventually banned the publication of the Ukrainian newspaper. Against the background of the then turbulent political situation worldwide, the Ukrainian community had lost a rather important channel of information dissemination. Consequently, there were fewer mentions and testimonies of Ukrainian national movements in Manchuria.

The author describes the life of the famous Ukrainian journalist, historian, and public and political figure in the Far East Ivan Svit. His relations and contacts with the Japanese colleagues Kitagawa Shikazo and Horie Kazumasa were analyzed.

On the basis of the processed source materials and literature, the peculiarities of the Ukrainian national movement in Manchuria, its successes, achievements, main failures, and the reasons of the decline are comprehensively covered. The author explains the role of the exile government of the Ukrainian People's Republic in Ukrainian-Japanese relations.

Key words: *Green Ukraine (Green Wedge), relationship between the Japanese and Ukrainians in Manchuria, Ivan Svit, Horie Kazumasa, "Manchurian Herald".*

Вступ

У маньчжурському дипломатичному багатотомному виданні «Політична ситуація у Східній Азії» знаходимо доволі детальний аналіз ситуації у тогочасному Китаї, Радянському Союзі та в країнах Європи, а також огляд та аналіз зв'язків цих країн із нацистською Німеччиною¹. У п'ятому томі видання одна із частин називалася «Огляд українських національних рухів» і складалася із трьох розділів: «Українські рухи в Європі», «Українці на радянському Далекому Сході» та «Українці в Маньчжурії». Відтак, в нашому дослідженні на основі вищевказаних історичних матеріалів, ми аналізуватимемо сприйняття та розуміння японцями українців, які проживали на той час в Маньчжурії. Зважаючи на те, що Іван Світ мав неабиякий вплив на розвиток та хід українського національного руху в Харбіні, вважаємо, що дослідження його відносин з японцями у Маньчжурії допоможуть нам глибше зрозуміти не лише тогочасну ситуацію української громади, але й проаналізувати ставлення японців до українського національного руху.

Японське бачення українських проблем та національного руху в Харбіні

У вступній частині до «Огляду українських національних рухів» повідомлялось про те, що «до сьогодні проблеми України розглядалися лише в контексті Європи, проте є висока вірогідність того, що до вже існуючих проблем можуть додатись і ті, що визрівають серед українців на Далекому Сході», і «якщо ті ідеї, які поширюються серед українців в Маньчжурії та на Далекому Сході координуються і узгоджені з тими рухами, що розгортаються в європейській частині України, то ситуація, що зараз спостерігається на Далекому Сході з огляду на те, що проблема національних питань набула нового змісту, мабуть, свідчить про те, що ми зіткнулись з переломною епохою» [6, с. 39]. Таким чином, на сторінках видання відображалось занепокоєння тогочасними подіями. Також у тексті «Передмови» вказувалось, що в Маньчжурії проживало 15000 українців. Проблеми, що стосувались українського національного питання були актуальними не лише в Європі, але й на Далекому Сході і стали рушієм українського національного руху. З вищенаведених фактів зрозуміло, що в «Огляді українських національних рухів» подавалася достовірна інформація про Україну та її діаспору, а також об'єктивна оцінка ситуації, в якій опинилась українська громада в Маньчжурії.

Фото 1. Самотня дзвіниця на фоні зимового неба. Український храм в Харбіні.

Джерело: Листівка 1932–1935 рр. (з колекції Окабе Йошіхіко).

¹ Детальніше чит.: 滿洲帝國外交部總務司計画科『東亜政情』第1巻、1935年、第2巻、第3巻、第4巻、第5巻、1936年。(Ministry of Foreign Affairs of Manchoutikuo. *Toa Political Affairs*. 1935. Vol. 1; 1936. Vol. 2-5).

Перший розділ «Українські рухи в Європі» складався з таких пунктів: 1) історія самостійницьких рухів; 2) територія та населення; 3) культурні осередки; 4) газети та журнали; 5) культурні та освітні організації; 6) співпраця з іноземними культурними центрами; 7) суспільно-політичні організації та клуби; 8) спортивні та військові організації; 9) студентські та молодіжні угруповання; 10) жіночі організації тощо. Це дослідження було настільки вичерпним та ґрунтовним, що його без сумніву можна прирівняти до сучасних наукових досліджень.

Пункт про історію самостійницьких рухів починався з історії про Запорізьку Січ, містив факти про правління Івана Мазепи. До того ж, тут подавалась інформація про діяльність таких видатних українських діячів, як Михайло Грушевський, Павло Скоропадський, Симон Петлюра та ін.

У наступному пункті про території та населення знаходимо відомості про поселення, що називалося «Зелений Клин» або «Зелена Україна», де на більше ніж на 2 млн. кількох сотень тис. км. мешкало біля 1 240 000 осіб. Деякі дані про «Зелений Клин» також знаходимо і в записках 1930 р. Департаменту закордонних справ Маньчжурії, в яких вказувалося, що «на цій території більшість населення становлять українці», загальна площа «Зеленого Клину» становить 3003 км², де проживає близько 56 млн. 323 тис. осіб.

Також тут знаходимо інформацію різного змісту про діяльність товариства «Просвіта»² та вплив цієї організації на українську діаспору [6, с. 41], про кількість виданих газет, про Музей української визвольної боротьби, і про заснування меморіального музею пам'яті Симона Петлюри в Парижі тощо. Звідси зрозуміло, що після прочитання цього підрозділу, читач був не просто поверхнево ознайомлений з деякими фактами з життя української громади, а володів доволі вагомим багажем знань з історії України.

Другий розділ «Українці на радянському Далекому Сході» складався з таких трьох пунктів: 1) історія української еміграції на Далекому Сході; 2) ареал розселення емігрантів та чисельність населення; 3) соціально-політична ситуація. В цьому розділі на основі статистичних даних, отриманих з документів Російської імперії та СРСР, науковці намагалися підрахувати точну кількість українців, які проживали на Далекому Сході. Так, тут знаходимо інформацію про емігрантів за 1901–1911 рр. в якій повідомлялось, що «Російській імперії необхідна була армія для оборони, тому вона всіляко підтримувала емігрантів на Далекому Сході, серед яких більшість були вихідцями із українських сіл» [6, с. 48]. Цікавими виявились результати «Територіального огляду еміграції» за 1899–1900 рр., та 1900–1912 рр., звідки ми дізнаємося, що найбільше емігрантів було з Чернігівської, Полтавської, Київської, Могильовської (тепер більша частина території увійшла до Могильовської області в Білорусі), Волинської та Харківської губерній. За підрахунками, що подавалися в огляді, повідомлялось, що «більше 70% емігрантів Далекого Сходу становили українці» [6, с. 50]. До того ж «радянська Росія як і Російська імперія з однаковою метою підтримувала емігрантів, 60% з яких були українці» [6, с. 51].

У одному із пунктів цього розділу про ареал розселення емігрантів та чисельність населення згадується про «Зелений Клин», або ж «Зелену Україну». Також тут знаходимо інформацію про те, що «українці – нація хліборобів», від якої очікували «допомоги у розбудові аграрного сектору на родючих просторах Далекого Сходу» [6, с. 53]. За результатами перепису населення СРСР за 1926 р. з 1 млн. 244 тис. 433 мешканців Далекого Сходу 303 тис. 259 чол. були українцями. Ця кількість була наполовину меншою порівняно з переписом 1923 р. Така ситуація була зумовлена низкою причин, серед яких «повна асиміляція», внаслідок якої «українців вносили в реєстр як осіб російської національності», «небажання розкривати свою національність з певних політичних міркувань» і «втрата національної свідомості та зросійщення, яке протягом тривалого часу здійснювалось Російською імперією» [6, с. 56]. З вищенаведених фактів зрозуміло, що 70% емігрантів Далекого Сходу, котрі були українцями, становили більшу частину загальної кількості населення цих територій.

У третьому пункті розділу про соціально-політичну ситуацію вказувалося, що однією із вагомих причин появи української громади на теренах Далекого Сходу була і російська революція. Так, Михайло Драгоманов, відомий український діяч, революціонер, будучи прихильником національ-

² Товариство «Просвіта» – громадська організація, утворена у Львові у 1868 р., яка і до сьогодні активно займається науково-освітньою діяльністю. Також відомо, що у 2014 р. в м. Луганськ, де триває військовий конфлікт, одного із членів товариства «Просвіта» було викрадено і вбито проросійськими найманцями. Детальніше про це чит.: В Луганську викрали університетського історика. *Історична правда*. 23 червня 2014. URL: <http://www.istpravda.com.ua/short/2014/06/23/143421/> (дата звернення: 11.04.2020).

ної ідеї, пропонував розбудову соціалізму на федералістичних засадах, беручи до уваги не лише історичні кордони країни, але й території, де проживала українська громада [11; 15]. Поява української громади на теренах Далекого Сходу, «не зважаючи на жорсткі методи тривалої русифікації Російської імперії, була зумовлена прагненням українців створити свою національну формацію, тобто отримати незалежність» [6, с. 58]. З 1917 р. кількість українських громад на теренах Далекого Сходу поступово зростала. Так, у восьми округах налічувалось 56 осередків. У червні того ж року в Ніколаєвську-Уссурійському пройшов Перший загальний всеукраїнський з'їзд діячів і громадянства Далекого Сходу, який «сприяв активізації українських національних рухів на Далекому Сході» [6, с. 58–59].

У рішеннях Другого всеукраїнського з'їзду Далекого Сходу знаходимо заклики до «формування власної армії, яка б безпосередньо підпорядковувалась військово-морським силам України». Відтак, український національний рух продовжувався до тих пір поки тут, за сприяння Надзвичайного комітету Далекого Сходу, не було прийнято рішення про формування Української армії Зеленого Клину [6, с. 61]. Після того як у січні 1924 р. радянська влада закрила офіс української громади, політичні тенденції українізації, що тривалий час спостерігалися на теренах Далекого Сходу, почали йти на спад. Проте, українські громади, діяльність яких на перший погляд дещо призупинилася, насправді перейшли до підпільних методів боротьби з радянською владою.

Третій розділ «Українці в Маньчжурії» складався з таких трьох пунктів: 1) соціальний статус; 2) політичні тенденції; 3) проблеми організації Української національної колонії. Вважаємо, що з вищенаведених трьох розділів «Огляду українських національних рухів» саме цей розділ є найінформативнішим, зважаючи на неабияку цінність результатів досліджень проведених безпосередньо в Маньчжурії. Автор вказував, що «найбільше його зацікавила проблема українського побуту в Харбіні», а також «проблема чисельності українців, які там проживали» [6, с. 64].

У цьому розділі знаходимо і перелік українських прізвищ, які найчастіше зустрічалися серед української громади у Маньчжурії, зокрема: Кушнарєнко, Москаленко, Слюсарєнко, Рябченко, Шевченко тощо. Тут були і відомості про «населення українців, які проживали у Харбіні, чисельність яких становила близько 15000 осіб». Відомо, що багато з них були байдужими до проблеми національної самоідентифікації, тому не можемо бути певними, що всі власники прізвищ, котрі мали характерне українське закінчення «-єнко», вважали себе українцями. Про тутешніх українців знаходимо такі спогади: «Це були люди, які просто любили давні українські традиції, народні пісні і танці, а також ковбасу» [6, с. 65].

Доволі цікавим також є спостереження автора стосовно соціальної ієрархії українського суспільства в Харбіні. Найвищий щабель в цій ієрархії займали так звані домовласники, які конкурували навіть з тутешніми євреями та китайцями. Вони мали по декілька двоповерхових будинків та були власниками ковбасних і алкогольних крамниць. Дуже багато українців, які відносилися до цієї категорії, мешкали у Харбіні [6, с. 66]. Дещо нижчий щабель займали «українці, численні спроби яких розбагатіти були невдалими». Проте і вони завдяки «своїй наполегливій праці, безупинним зусиллям та притаманному українцям споконвічному бажанню мати свій дім» володіли «нехай і невеликими, але власними будинками у передмістях». Ця категорія українців була загалом задоволена своїм життям і «не вважала свої умови несприятливими чи неблагополучними». На найнижчому рівні соціальної ієрархії опинилися українці, яких називали «зайдами». Тут, на жаль, опинилися і представники «справжньої інтелігенції». Серед українців, які відносилися до цієї категорії, з вищою освітою було лише кілька десятків осіб, а всі решта мали закінчену лише базову середню шкільну освіту. Також знаходимо свідчення про те, що жоден із орендарів в Харбіні не мав вищої освіти [6, с. 66]. Звідси можемо зробити висновок, що рівень освіти тогочасних українців, які проживали в Харбіні, був доволі низьким.

Стосовно політичних поглядів «українці розділилися на дві групи» [6, с. 67]. Так, одні, незважаючи на те, що були українцями, соромились спілкуватись рідною мовою, всіляко приховували своє походження і видавали себе за росіян. Таких українців було доволі багато. Інші ж, на відміну від попередніх, не видавали себе за росіян, але «не мали сталої позиції. Відтак ідентифікували себе то українцями, то «малоросами». Здебільшого спілкувалися російською мовою, проте не забували і про свою культуру, мову та національність» [6, с. 67]. Незважаючи на деякі незначні розбіжності, «політичні прагнення цих українців були однаковими. Як одні, так і другі були прихильниками ідеї відновлення Російської імперії» [6, с. 67].

На противагу цьому українська інтелігенція, яку, як ми раніше згадували, називали «зайдами», «відчайдушно боролася та відстоювала ідею незалежної України» [6, с. 67]. Так, протягом тривалого часу продовжувалося запекле протистояння між цими двома ідеологічно протилежними групами. Українська інтелігенція іронічно називала проросійських українців «співвітчизниками, яких також слід поважати», проте водночас соромилась та висловлювала свої «щирі співчуття» побратимам, які попали в тенета проросійської релігійної та культурної пропаганди [6, с. 68]. Відтак, з цього розділу зрозуміло, що повноцінне функціонування таких організацій як «Просвіта» та Український клуб в Харбїні, було можливим лише завдяки неабияким зусиллям української інтелігенції, яка становила меншість на фоні чисельних прихильників проросійських ідей.

У 1935 р. розгорнувся рух за створення Української національної колонії (УНК). Для заснування організації та обговорення проблемних питань було скликано засідання, для участі у якому було запрошено представників з різних українських організацій. Проте, з трьохсот п'ятдесяти запрошених на засідання прийшло лише сто дев'ять осіб. Така ситуація, зумовлена низькою явкою (всього 109 небайдужих з 15 000 мешканців Харбіна) могла спровокувати ще більший розкол та конфлікт в українській громаді.

За таких обставин єдиною умовою, яка уможливила б заснування Української національної колонії, було заснування організації, статут та основні положення якої були б прийнятними для обох сторін. З такою ініціативою на засіданні виступило керівництво Українського національного дому. Відтак, було укладено першу статтю статуту УНК, в якій проголошувалось наступне:

1. Захист національних, політичних, економічних прав та свобод українських емігрантів на території Маньчжурії.
2. Об'єднання всіх українських організацій на території Маньчжурії.
3. Консолідація всіх українських установ та інституцій з метою раціонального розподілу обов'язків на території Маньчжурії.
4. Окреслення загального напрямку діяльності для всіх українських організацій, інституцій тощо на території Маньчжурії.
5. Сприяння поширенню української культури в Азії, а також активна участь у проєктах розвитку та збереження світових надбань культури.
6. Боротьба з комуністичною ідеологією [6, с. 69].

Вищенаведені положення статуту УНК були узгоджені та ухвалені всіма членами організації, проте, прихильники проукраїнських ідей були невдоволені текстом статуту, і додали до нього ще декілька пунктів, зокрема [6, с. 70]: кожен, хто бажав стати членом УНК, повинен був скласти присягу перед Богом, людьми та власною совістю. Кожен член організації зобов'язувався:

1. Добросовісно служити організації та виконувати всі свої обов'язки;
2. Підтримувати ідею незалежної України та сприяти розбудові України як однієї із найбільших країн в Європі;
3. Докласти всі свої зусилля на боротьбу з комунізмом, мета якого знищити Україну.

Хоч ці декілька пунктів були узгоджені і затверджені всіма членами засідання, проте, зрозуміло, що вони відображали позиції лише прихильників ідей незалежної України.

Таблиця 1.

Керівники Української національної колонії в Харбїні [6, с. 70–71].

Прізвище та ім'я	Посада в УНК	Професія
Іван Селюк	Керівник УНК	Домовласник, орендодавець.
Дмитрій Барченко	Заступник керівника	лікар
Максим Нетребенко		стоматолог
Микола Білий		танцівник, хореограф
Микола Самарський		інженер
Юрій Рой	Ад'ютант в УНР	водій
Федір Богдан		працівник універмагу «Чюрїн»
Василь Федоренко		працівник універмагу «Чюрїн»

Більшість із вищевказаних осіб, імена яких ми перелічили в таблиці, були відомими в Харбїні громадськими діячами, які боролися за ідею незалежності України. Хоч вони і були «фінансово не-

залежними», але ще не були готовими «до проведення широкомасштабних суспільно-політичних рухів» [6, с. 71].

Отже, зрозуміло, що причиною довготривалих непорозумінь в українській громаді Харбіна був низький рівень політичної освіченості. Відомо, що в Харбіні, окрім УНК діяв і Союз Українських Емігрантів. Постійний розбрат та протистояння між прихильниками різних ідей в самій українській громаді стали каменем спотикання на шляху розвитку та повномасштабного розгортання українського національного руху в Харбіні.

Японсько-українські відносини у трактуванні Івана Світа

У цій праці ми досліджували як протягом тривалого проміжку часу змінювалось японське розуміння та бачення України, а також як сприймали та відносилися до українців японці в Маньчжурії. На основі виданої в Америці в 1972 р. книги Івана Світа «Українсько-японські взаємини 1903–1945 рр.», пропонуємо розглянути бачення та ставлення тогочасних українців до ситуації та подій на теренах Маньчжурії.

Іван Світ писав, що мета його книги полягала у «висвітленні деяких аспектів українсько-японських відносин, трактування яких в інших історичних джерелах було дещо не точним» [2, с. 362]. Також тут знаходимо і «Посвідчення» Івана Світа (англ. мовою – John V. Sweet), видане 9 лютого 1935 р. у Харбіні «Спілкою Українських Емігрантів у Маньджу-Ті-Го». Цікавим фактом є те, що це «Посвідчення» було надруковано російською мовою з японським перекладом, дописаним на посвідці вручну (див. Додаток 1).

У 1935 р. Іван Світ був редактором «Маньчжурського Вістника» і водночас уповноваженим офіційним делегатом від української громади [1, с. 476]. До того ж про нього відомо і те, що він був не тільки талановитим журналістом, але й істориком, активістом національних рухів за незалежність України, а також всесвітньо відомим філателістом. Він народився у 1897 р. в Харкові, який на той час входив до складу Російської імперії. Після закінчення Харківського національного університету багато подорожував Україною, вдосконалюючи свої знання у галузі гірничої промисловості. В березні 1918 р. планував дістатися до Америки, тому вирушив на Далекий Схід, але через революційні події у Владивостоці змушений був затриматись там на три місяці. Відомо, що з 1919 р. Іван Світ почав працювати журналістом у різних українських та західних газетних виданнях, тому часто на сторінках преси маньчжурського періоду можемо натрапити на його ім'я англійською мовою «John V. Sweet» [3]. У 1922 р., коли Владивосток зайняли війська Червоної Армії, він емігрував до Харбіна, де співпрацював з офісом Південно-Маньчжурської залізниці аж до завершення Другої світової війни. Після праці в китайській газеті «Гун-Бао»³, в якій він вів сторінку про українські новини, очолив «Український національний дім (Український клуб)». Звідси зрозуміло, що І. Світ мав неабиякий авторитет та вплив на українську діаспору в Харбіні. Після війни емігрував із Шанхаю до Америки [1, с. 476].

Про Український Народний Дім в Харбіні

Довготривалі приятельські взаємовідносини японців та українців в Харбіні розпочалися із повернення українській громаді приміщення Українського Народного Дому, що було б неможливим без сприяння японської влади. За словами І. Світа, історія українсько-японських політичних відносин бере свій початок ще з періоду японсько-російської війни. Також відомо про політичні контакти обох сторін і під час Першої світової війни у Владивостоці та згодом під час перебування японських військ у Сибіру. Проте, ці контакти не мали вагомого значення.

Український Народний Дім (Український клуб) був збудований за рік (протягом 1918–1919 рр.), після чого будівлю було конфісковано китайським військовим керівництвом. З 1924–1926 рр. українська громада в Харбіні вслякко намагалася повернути будівлю. Відомо, що український дипломат, викладач Українського вільного університету Олександр Шелухін навіть звернувся за допомогою до посольства Китаю в Женеві. Посольство надіслало до Адміністрації Харбіна вимогу повернути українській громаді її власність, але харбінське керівництво відмовилося виконувати цю пропозицію. У 1931 р. комісія Ліги Націй, яка прибула в Маньчжурію для вивчення ситуації, у звіті Літтона засуджувала конфіскацію будівлі Українського клубу. Незважаючи на те, що 6 грудня 1932 р. ця проблема порушувалася на засіданні Ліги Націй, проте рішення про повернення Українського Народного Дому громаді не було прийнято⁴.

³ За словами Івана Світа, інформація про Україну в «Гун-Бао» вперше з'явилась у статті «Життя в Україні», починаючи з 26 січня 1929 р. [2, с. 83].

⁴ Цікавим фактом є те, що у свідченнях члена Літтонської комісії Генріха Шнее неодноразово подавалась інформація

У 1931 р. після зустрічі в Європі представників УНР та представників японського уряду, японсько-українські контакти знову було відновлено. Все почалося з того, що Володимир Мурський, представник екзильного уряду УНР в Туреччині, зустрівся з військовим аташе Посольства Японії в Стамбулі. Дещо згодом у Варшаві відбулася зустріч Володимира Сальського, генерал-хорунжого Армії УНР, з Янагіта Гендзо, генерал-лейтинантом японської Імператорської армії, військовим аташе у Посольстві Японії у Варшаві⁵. Відомо, що під час цих зустрічей обговорювалися різні проблеми, зокрема й ті, що стосувались української громади в Харбіні. Слід зауважити, що завдяки домовленостям, яких вдалось досягти під час перемовин, будівлю Українського клубу 15 листопада 1933 р. повернули українській громаді. Меморандум про повернення підписали керівник японської військової місії в Харбіні Комацубара Мічітаро, а також представники УНК Д. Барченко та І. Світа [2, с. 124].

Японці в житті Івана Світа

У процесі нашого дослідження, звичайно, нас як науковця, передусім, цікавили об'єктивні історичні факти, проте, ми часто задумувалися також і про роль міжособистісних відносин, які беззаперечно мали неабиякий вплив на хід історії. Відтак, ми проаналізували взаємини І. Світа з його найближчими японськими колегами.

У різних джерелах знаходимо інформацію про міцні приятельські відносини І. Світа та японця К. Хоріе (К.К. Хоріе), з яким він познайомився у 1924 р. К. Хоріе протягом тривалих років дружби неодноразово допомагав І. Світу. Про дружбу з Хоріе він писав, що «це були ширі та теплі відносини справді споріднених душ» [2, с. 360]. Про Хоріе згадували і в японських джерелах, які здебільшого посилалися на історичні праці А. Жуковського. Звідси зрозуміло, чому прізвище Хоріе у японських джерелах було надруковане катаканою [20, с. 219]. Окрім того, замість повного імені подавались лише ініціали Хоріе, тому дуже важко було відшукати хоча б якусь інформацію про нього, зважаючи на складність процесу ідентифікації особи. Проте, з праці І. Світа нам вдалось довідатись, що Хоріе був працівником офісу Південно-Маньчжурської залізниці. З 1933–1934 рр. був радником японської військової місії з питань, що стосувалися України. Згодом працював у Департаменті закордонних справ Маньчжурії [2, с. 360].

У реєстрі Південно-Маньчжурської залізниці в Харбіні за 1926 р. серед працівників інформаційно-пошукового відділу нам вдалось відшукати ім'я людини, прізвище якої також було «Хоріе». Так ми довідалися, що справжнє ім'я Хоріе – Кадзумаса. Тут повідомлялось і про те, що до складу персоналу відділу, який нараховував 16 працівників, входив також один нештатний працівник росіянин та четверо японців [8, с. 42]. Цікавим було те, що імена працівників у реєстрі подавались у довільному порядку, тобто, не за алфавітом. Хоріе Кадзумаса був третім у списку одразу після імен керівників відділу. Звідси, можемо зробити припущення, що Хоріе Кадзумаса також займав доволі високу посаду. Зважаючи на те, що у реєстрі за 1928 р. ім'я Хоріе вже було не третім у списку, а надруковане одразу під іменем Фурусави Кокічі, керівника відділу, цілком вірогідно, що це вказувало на його службове підвищення [9, с. 41]. Ім'я Хоріе Кадзумаса залишалось на тій же позиції у списку і після того, як керівником Південно-Маньчжурської залізниці став Усамі Канджі [5, с. 14].

У книзі І. Світа також знаходимо інформацію про те, що Хоріе Кадзумаса був офіцером японської армії, яка розташовувалась у Приморському краї, під час перенаправлення військ на Сибір. Про нього також можна довідатись і з військового реєстру [16]. Він також згадується і в списках випускників таких навчальних закладів: кадетська школа (9-ий набір, 1910 р. випуску) та Військова академія сухопутних військ (24-ий набір, 1912 р. випуску) [19; 21].

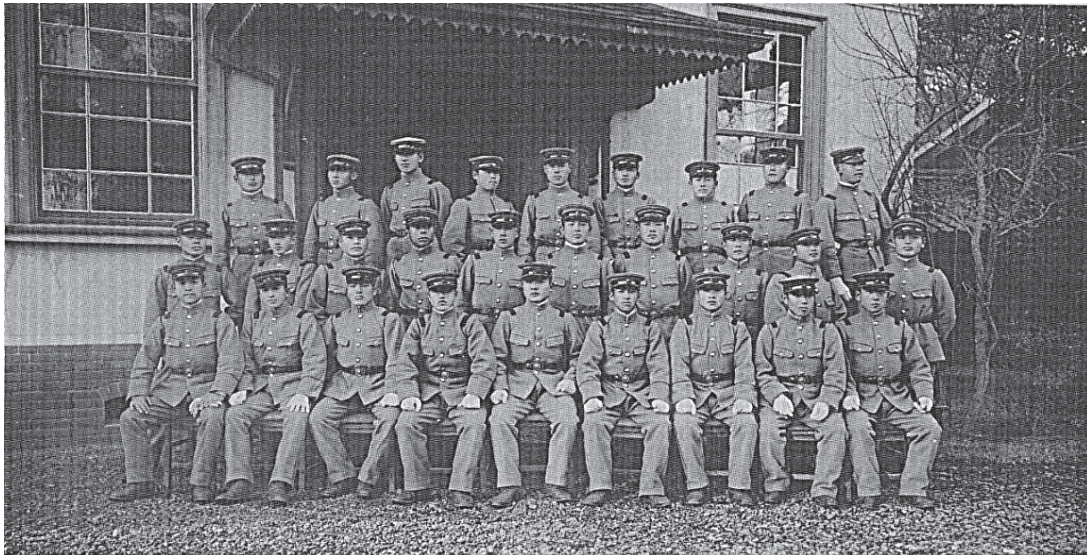
Відомо, що Хоріе Кадзумаса був спеціалістом з питань, що стосувались Росії, і написав працю під назвою «Поки Росія не піде на поступки», яка була опублікована в 1916 р. інформаційно-пошуковим відділом Південно-Маньчжурської залізниці в Харбіні [14]. З попередньо наведених фактів зрозуміло, що Хоріе Кадзумаса був не лише близьким другом І. Світа, але й важливим каналом інформації стосовно намірів японської влади.

Ще однією доволі важливою постаттю в житті І. Світа, про яку ми дізнаємось з його книги, був «професор Кітагава» [2, с. 102]. Вважаємо, що це був не хто інший як Кітагава Шікадзо. З життя Кітагава Шікадзо відомо, що у 1908 р. він закінчив відділ російської мови Токійської школи іноземних мов і почав працювати на Маньчжурській залізниці [17].

про росіян у Маньчжурії, проте згадок про українців не було взагалі. Див.: [4; 7].

⁵ Янагіта Гендзо служив в штабі Квантунської армії, очолював японську військову місію в Харбіні. Отримав звання полковника. Попав в полон під час операцій радянських військ в Маньчжурії, помер в Москві [10; 23; 2, с. 103].

*Фото 2. Загальне фото випускників кадетської школи (9-ий набір)
(особа в третьому ряді справа, з повернутою головою направо – Хоріе Кадзумаса).*

Джерело: Меморіальний альбом кадетської школи за 1910 р.
(з колекції бібліотеки в храмі Ясукуні)

Фото 3⁶. Загальне фото працівників харбінського офісу Південно-Маньчжурської залізниці (особа, що стоїть зліва в другому ряді – Кітагава Шікадзо).

Джерело: Фото з колекції Фурусави Такахіко. Зроблено приблизно в 1925–1929 рр.

Також з книги І. Світа дізнаємося і про перше знайомство з Кітагава Шікадзо у 1931 р., коли той працював в економічному відділі канцелярії Південно-Маньчжурської залізниці⁷ [2, с. 362]. Професор Кітагава Шікадзо, зважаючи на свою спеціальність, завжди цікавився життям та проблемами українців в СРСР та в Сибіру, вивчав історію України, активно брав участь у різноманітних конференціях, присвячених цим проблемам. Кітагава Шікадзо був також одним із тих японців, які сприяли поверненню Українського національного дому українській громаді. Згодом, повернувся в Японію

⁶ В першому ряді третій справа – керівник залізниці Фурусави Кокічі, біля нього нештатний працівник – Сергій Голчинський, радник російських інформаційних видань, який таємно співпрацював з японським урядом по збору інформації про ситуацію в СРСР. П'ята постать в першому ряді – Осава Джюн. Жінка, в останньому ряді справа – Катерина Олена, вчитель загальної середньої школи в Харбіні. Ймовірно, що фото було зняте в резиденції Фурусави Кокічі.

⁷ Проте, його ім'я ми не змогли знайти у реєстрових списках працівників залізниці за 1931–1935 рр.

і став керівником японської Асоціації туранських народностей. За словами І. Світа, ця Асоціація випустила карту розселення українців на Далекому Сході, яку у 1935 р. Кітагава показав йому під час свого візиту до Харбіна. І. Світ захотів і собі придбати цю карту, проте, незважаючи навіть на дружбу, Кітагава Шікадзо змушений був йому відмовити. Згодом, Хоріе Кадзумаса пояснив, що причиною відмови була заборона японського уряду продавати карти іноземцям [2, с. 362].

У 1929 р. перед Мукденським інцидентом було опубліковано книгу Кітагава Шікадзо «Пантунгусизм та порятунок побратимів» [13]. У ній знаходимо інформацію про прагнення тунгуських народностей об'єднатися від Японії аж до Європи заради спільної національної ідеї. Окрім цього у книзі знаходимо твердження і про те, що корінні жителі Маньчжурії та Японії відносились до однієї раси. У своїй праці «Карта-посібник розселення тунгуських народностей» Кітагава Шікадзо зараховував до цієї групи і такі європейські народи, як: фіни, угорці та болгары. Цілком імовірно, що Кітагава Шікадзо, зважаючи на географічну близькість України з цими країнами, розглядав можливість співпраці українців з тунгуськими народами [12].

Висновок

Отже, стосовно своєї праці І. Світ писав, що джерельною базою його книги були різноманітні історичні документи, а також і його власний щоденник, проте «зберігати об'єктивність під час написання книги було дуже важко, зважаючи на теплі та дружні відносини з японцями» [2, с. 360]. З іншої сторони, японська влада та Департамент закордонних справ Маньчжурії також проявляли неабиякий інтерес до питань, що стосувались українських проблем. Підтвердженням цього є численні наукові дослідження, історичні документи тощо.

З початком японсько-китайської війни відбулися зміни не лише в політичному курсі Японії, але й у японському чиновницькому апараті Маньчжурії [18]. Так, більшість із тогочасних японських чиновників, які підтримували і сприяли українській громаді, серед яких був і Кітагава Шікадзо, покинули Маньчжурію. За словами І. Світа, дружні відносини між українськими громадами та японськими дипломатами в Маньчжурії та Шанхаї тощо, тривали до квітня 1935 р. Проте, після початку японсько-китайської війни посилювався тиск на українську громаду, а розгортання українських національних рухів викликало невдоволення серед представників керівної верхівки Маньчжурії.

Сприятлива для українців ситуація різко змінилася, коли японське керівництво в Маньчжурії, почало тісно співпрацювати з російською фашистською партією та крайніми правими монархістами. Антиросійська діяльність з тих пір гостро засуджувалась, а контроль за українськими рухами було посилено. У 1936 р. І. Світ видав книгу «Український національний дім», в якій розповідалася історія повернення будівлі Українського клубу громаді за сприяння полковника Комацубара. Проте, наступного року, через небажання японської влади розголошувати факт про співпрацю з українською стороною, ця книга була заборонена [2, с. 362]. Так, тогочасна японська влада, яка фактично керувала маріонетковою державою Маньчжурією, взяла курс на встановлення дружніх відносин з російською громадою.

У 1937 р. було припинено видання української газети «Маньджурський Вістник» [2, с. 253]. Протягом тривалого періоду японська влада всіляко сприяла і підтримувала редакцію «Маньджурського Вістника», але несподівано змінила свій протекторат на цензуру, а зрештою і на заборону виходу української газети. Так на фоні тогочасної розбурханої політичної ситуації в світі, українська громада втратила важливий канал поширення інформації, зокрема і про українські національні рухи в Маньчжурії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Попок А.А. «Маньджурський вістник». *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. Смолій (гол.) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 6: Ла–Мі. С. 476.
2. Світ І. Українсько-японські взаємини 1903–1945. Історичний огляд і спостереження. Нью-Йорк, 1972. 372 с. (Мемуаристика; ч. 3).
3. Manchukuo Stamps. URL: http://manchukuostamps.com/John_V_Sweet.htm (Last accessed: 25.01.2020).
4. Report of the Commission of Enquiry into the Sino-Japanese Dispute. URL: http://www.business-sha.co.jp/wp-content/uploads/Lytton_Commission.pdf (Last accessed: 25.01.2020).
5. 南満洲鉄道編『職員録. 昭和5年8月1日現在』南満洲鉄道総務部人事課, 1930年.
6. 満洲帝國外交部編『東亜政情』第五卷、1936年.
7. ハイソリツヒ・シュネー著、金森誠也訳『「満洲国」見聞記〜リットン調査団同行記』講談社学術文庫、2002年.
8. 南満洲鉄道編『職員録. 大正15年7月1日現在』南満洲鉄道総務部人事課, 1926年.

9. 南満洲鉄道『職員録. 昭和3年1月1日現在』南満洲鉄道総務部人事課, 1928年.
10. 『帝国陸軍将軍総覧』秋田書店、1990年.
11. 中井和夫「ドラホマノフ覚書：帝政ロシアとウクライナ」『ロシア史研究』三八号)、2-43頁、1983年.
12. 北川鹿藏『「ツラン民族分布地図」解説書』日本ツラン協会、1933年.
13. 北川鹿藏『パン・ツングースイズムと同胞の活路』大通民論社、1929年.
14. 堀江一正『露西亜が譲歩するまで』南満洲鉄道哈爾濱事務所調査課、1926年.
15. 早坂真理「ロシア・ジャコバン派とミハイロ・ドラホマノフの論争—国際主義と民族主義の狭間—」『茨城大学教養部紀要』26号、53~77頁、
16. 陸軍省編『陸軍現役将校相当官現役停年名簿 大正9年9月1日調』川流堂、1920年.
17. 東京外国語学校校友会編『卒業会員氏名録』東京外国語学校校友会、1910年.
18. 武藤富男『私と満州国』文芸春秋、1988年.
19. 『官報』8085号、1910年6月6日.
20. 黒川祐次『物語 ウクライナの歴史』中公新書、2002年.
21. 『官報』8684号、1912年6月1日.

References

1. Popok A.A. «Mandzhurskyi vistnyk». *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. / redkol.: V. Smolii (hol.) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka, 2012. T. 6: Lа–Mi. S. 476.*
2. Svit I. *Ukrainsko-yaponski vzaiemyny 1903–1945. Istorychnyi ohliad i sposterezhenia.* Niu-York, 1972. 372 s. (Memuarystyka; ch. 3).
3. Manchukuo Stamps. URL: http://manchukuostamps.com/John_V_Sweet.htm (Last accessed: 25.01.2020).
4. Report of the Commission of Enquiry into the Sino-Japanese Dispute. URL: http://www.business-sha.co.jp/wp-content/uploads/Lytton_Commission.pdf (Last accessed: 25.01.2020).
5. South Manchuria Railway. *Staff Record. August 1, 1945.* Human Resources Division, General Affairs Department, South Manchuria Railway, 1930.
6. Ministry of Foreign Affairs of Manchoutikuo. *Toa Political Affairs.* 1936.
7. Heinrich Schnee, translated by Kanamori Shigenari. *A memoir of "Manchukuo" – accompanied by the Lytton Commission.* Kodansha Academic Bunko. 2002.
8. South Manchuria Railway. *Staff Record. July 1, 1926.* Human Resources Division, General Affairs Department, South Manchuria Railway, 1926.
9. South Manchuria Railway. *Staff Record. January 1, 1938.* Human Resources Division, General Affairs Department, South Manchuria Railway, 1928.
10. Imperial Japanese Army Generals. Akita Shoten, 1990. P. 427.
11. Nakai Kazuo. Memorandum of Understanding of Drahomanov: Imperial Russia and Ukraine. *Study of Russian History.* 1983. No. 38. Pp. 2–43.
12. Kitagawa Shikazo. *Turan Ethnic Map.* Japan Turan Association, 1933.
13. Kitagawa Shikazo. *Pan Tungusism and the Way of the Brotherhood.* Otsuminronsha, 1929.
14. Horie Kazumasa. *Until Russia makes concessions.* South Manchuria Railway Harbin Office Research Division, 1926.
15. Hayasaka Mary. *The Controversy between the Russian Jacobins and Mikhailo Drahomanov – Between Internationalism and Nationalism.* *Bulletin of the Faculty of Liberal Arts, Ibaraki University.* No. 26. Pp. 53–77.
16. Ministry of the Army of Japan. *Army Active Officer, Equivalent Officer List, September 1, 1919.* Seiryudo, 1920.
17. Tokyo Foreign Language School Alumni Association. *Graduation Member Name List.* 1910.
18. Muto Tomio. *Manchukuo and I.* Bungei Shunju, 1988.
19. *Government Bulletin Kanpo.* 1910. No. 8085. June 6. P. 116.
20. Kurokawa Yuji. *The Tail: History of Ukraine.* Chuo Koron, 2002.
21. *Government Bulletin Kanpo.* 1912. No. 8864. June 1. P. 8.

Додаток I⁸.

Посвідчення

Цей документ засвідчує, що його власник Іван Васильович Світ, член Спілки Українських Емігрантів у Маньджу-Ті-Го, редактор української газети «Маньджурський Вістник», є уповноваженою особою від Спілки Українських Емігрантів у Маньджу-Ті-Го відстоювати інтереси українських емігрантів в Маньджу-Ті-Го на переговорах з офіційними представниками керівництва Маньджу-Ті-Го, а також з представниками японської влади.

Посвідчення підтверджується підписами та офіційною печаткою.

Управління Спілки Українських Емігрантів у Маньджу-Ті-Го (печатка).

Керівник – П. Яхно (підпис).

Секретар – В. Павловський (підпис).

⁸ Джерело: [2, с. 57].